Babits igazságának a felismeréséig, amiről a költő *A lírikus epilógjá*ban ezt mondja:

A mindenséget vágyom versbe venni,
de még tovább magamnál nem jutottam.

Két egykori diákom (s mily jólesik a pálya végéről visszatekinteni erre): Koncz István és Guelmino Sándor tragikusan megszakadt írói sorsa tanúsíthatja ezt a legékesebben. Az ő tévelygő botorkálásuk dolgozatfüzeteik csillagos ötösei és öklömnyi kettesei között egészen addig, míg végül is az egykori szigorú ítész személyesen adja át a legrangosabb irodalmi elismerésünket, a Híd-díjat Koncz Istvánnak, Guelminót pedig irodalmunk nem kisebb tekintélye, mint Herceg János „megvesztegető formai szépségektől terhes" sorok írójának minősíti.

Bizonyos, hogy Németh István is végigjárta ezt az utat, amely elvezette a makrokozmosztól a mikrokozmoszig témáiban, hasonlatképeiben, eszköztárában. A gondolati, az érzelmi és tudatvilág egyetemességétől a maga parányvilágáig. Mert ez az íróember törvényszerű fejlődésének az útja: a folytonos tisztulás; az életélmények egyre töményebbé válása és növekvő fajsúlya; a létezés minden mellékes és járulékos mozzanatának leválása. Ennek kötetről kötetre haladó analitikus megmutatása nem pusztán filológusaink penzuma lenne, s nem csupán a tanszéken folyó szemináriumi gyakorlatok számára járhatna eredménnyel, hanem problémalátásunk, világérzékelésünk, történelem- és nemzetszemléletünk is hasznát látná belőle.

SZELI István

KONFESSZIÓ: A TITKOK FELOLDÁSA

Rakovszky Zsuzsa: *A kígyó árnyéka*. Magvető, Budapest, 2002

A Závada Pál (*Milota*) és Esterházy Péter (*Javított kiadás*) nemrég megjelent regénye, valamint a készülő, egyelőre csak részleteiben ismerhető Nádas-regény közötti időbeli intervallumban az olvasói és szakmai figyelem a nagyepika terén meglepetten állapodik meg Rakovszky Zsuzsa új művén, *A kígyó árnyéka* című regény szövegén. A meglepetés oka, hogy Rakovszky öt (mellesleg: 1997-ig kilenc díjjal jutalmazott) verseskötet szerzője, s epikával eleddig íróként nem, legfeljebb műfordítóként akadt dolga. *A kígyó árnyéka* című, nem kis terjedelmű, gazdag cselekményszálakkal, szereplői viszonylatokkal és motívumokkal átszőtt regényének lapjait ennek ellenére színtiszta epikum tölti ki. Károlyi Csaba könyvheti kritikájában joggal jegyzi meg, hogy *A kígyó*

árnyéka szövegét olvasván „nem költő regényét olvassuk", s hogy a mű „igazi epikus természetű kérdésekkel foglalkozik, nem líraiakkal". (*A vak végzet*. Élet és Irodalom, 2002., 23. sz., 17. l.)

Rakovszky Zsuzsa regénye fiktív önéletrajz(i vallomás, konfesszió), amelyben a főhős, a XVII. században és különféle helyszíneken (az akkori Északnyugat-Magyarországon, Lőcsén és Ödenburgban, majd a németországi Günsben) élő Lehmann Orsolya veti időskorában papírra sorsának alakulását. Hogy az önéletrajz a sorsszerűség dimenzióiba fut ki, nem függetleníthető a kortól, amelyben a hősnő él. A regény szövegének nem kis hányadát teszik ki az időszak, a XVII. század babonás hitvilágának részletei. A naiv, misztikus világmagyarázatokra, hiedelmekre nagymértékben támaszkodó korban a hősnő egyéni/egyedi élete, az őt érintő történések átélése és elszenvedése sorsszerűen, szinte sorsképletként hat. Ehhez az is hozzájárul, hogy a népi fantázia irányába kifutási lehetőséget nyitó, a realitáson való felülemelkedést lehetővé tevő babonás-misztikus szemlélet ugyanakkor szorosan együtt él a zabolátlan képzeletet fékező (a vallás tanítása által is megtámogatott) szigorú erkölcsi renddel. A regény szövegének több pontján is kimutatható e két, a maga nemében ellentétes erőtér egymástól elválaszthatatlan, egybefonódó, együttes – és egymást ellensúlyozó – hatása. Lehmann Orsolya sorsának egyaránt lesz meghatározója, determinálója a babonás-misztikus világmagyarázat és a szigorú erkölcsi normák rendje. Ilyen értelemben jellemző, hogy gyermekkorának két lényeges személyisége közül az egyik (Susanna, az anya idős szolgálója) a gonosz lelkek, a másik (keresztanyja) pedig „Isten és az égiek dolgaiban" járatos, s szolgál a maga szemlélete szerint magyarázatokkal a még gyermek Orsicska számára. A regénycselekmény szempontjából az is beszédes tény, hogy mindkét világmagyarázat (a szigorú erkölcsi rendé s a pogány, babonás-misztikus szemléleté is) a nemek közül a nőt célozza meg és determinálja igazán. Házasságon kívüli terhesség esetén a bűn a megesett leányra, a lányfejjel szülő nőre, s nem a bűnben szintén részes férfira/apára hárul (ez az erkölcsi norma majd a későbbi évszázadok folyamán is, kisebb, zárt közösségekben szinte máig szívósan tartja magát; Orsolya mostohaapja azzal vádolja a leányt, hogy azzal, hogy a világ szeme előtt feleségként, s nem leányaként – sőt, nem mostohaleányaként – tartja számon, áldozatot vállalt érte), mint ahogyan a babonás hitvilágnak is nő-boszorkányokról van tudomása. E tekintetben igen jellemzőnek tartom Károlyi Csaba azon megfigyelését, miszerint a regényben a hangsúlyosan megterhelt kígyómotívum is „mindig csak asszonyokkal" (s ez nemcsak azt jelenti, hogy nem hajadonokkal, hanem azt is, hogy nem férfiakkal) kapcsolatban merül fel. E kettős erőtér az erkölcsi normákkal és babonás képzetekkel erőteljesen áthatott kor(ok)ban – s e regényben is – úgy hat, hogy az erkölcsi rend szigorát a babonás-misztikus

világmagyarázat igyekszik valamelyest oldani. Lehmann Orsolya (és anyjának) sorsát is e kettős erőtér alakítja: születési körülményeit tekintve Orsicska (hat hónapra születik, tehát anyja már viselős, amikor férjével egybekelnek) az uralkodó erkölcsi normák szerint a törvénytelen gyermek sorsára jutna (anyja számára pedig a megesett leányokra kirótt szégyen és szigorú büntetés várna), ám az időközben bekövetkezett, állatot, embert összezavaró napfogyatkozásra a pogány, babonás hitvilág olyan magyarázattal szolgál, hogy e különleges, a természet rendjét felforgató esemény a szülés idő előtti megindulásának okozója. (Míg az anya félrelépését – vagy szerencsétlenségét? – e világűri, természeti jelenség fedi el, Orsolyának a keresztanyja szélhámos unokaöccsével való kapcsolatából eredő terhessége bűnét a leány mostohaapja fedezi azzal, hogy mostohalányát Lőcse lakosainak tekintete elől előbb falura küldi, majd az ödenburgiak előtt feleségeként mutatja be, a mostohaapa erőszakos ostromlásaiból származó, későbbi terhesség bűnét pedig maga Orsolya rejti el azzal, hogy idejében megszökik és egybekel az ifjú doktorral.) Mindez amiatt kap nagy súlyt az ábrázolt század időszakában, mert az erkölcsi normák rendjének megbontása, megszegése szigorú megtorlást (pellengérre állítást, tömlöcbe vetést, kínvallatást, fővesztést) von maga után, mint ahogyan ez a regényben elrettentő példaként felemlített esetekben (egy bizonyos Kata és Erzsébet esetében) történt. E szigorú erkölcsi rend ellenében, ennek oldásaként funkcionálnak a népvilág szokásrendjébe tartozó ünnepi alkalmak is: a Szent János feje megtalálásának ünnepe alkalmából való tűzgyújtás és tűzugrás körüli dévajkodások, valamint a szilajságra és álarc mögé rejtőzésre egyaránt alkalmat adó farsangi mulatság (mely utóbbiról a szöveg részletezett, kissé hosszadalmas, terjengős leírásban ad számot).

A kilenc fejezetből álló regény hét fejezete az én-elbeszélő (a főhős) életének első tizenhét évét beszéli el, a további tizenhét év rövidre fogott, majd a későbbiek történései csak utalásosan, kihagyásokkal szerepelnek. (Orsolya három fiáról például létezésükön kívül semmit sem tudunk meg, s arról sem, hogyan került a főhős a günsi szabó házába). „Bárminő sok időt és papirost fölemésztett is, míg életem első tizenhét esztendejének történetét elbeszéltem, a következő tizenhéttel már elég kurtán végezhetek" – írja az én-elbeszélő a regény nyolcadik fejezetének legelején. E szándékos írói gesztus, aránytalanság révén külön nyomaték esik a gyermekkorra. Az egy év híján a felnőttkorig ívelő életszakaszon belül is hangsúlyos szerepet kap a gyermeki létszemlélet, melynek naivitása, a titkok, rejtélyek iránti szenzibilitása és fogékonysága, a világot mint ősegészt együtt látó, osztatlan létszemlélete szervesen harmonizál a kort uraló naiv, misztikus világszemlélettel. A gyermeki létérzékelés külön jelentést tulajdonít az őt körülvevő világ rejtélyesnek tűnő elemeinek, számára megfejthetetlen jelenségeinek, mint ahogyan a babonás hiedelemvilág is bi-

zonyos jelentéseket társít egyes elemekhez és jelenségekhez. Orsicska ugyanúgy misztikus jelentéseket olvas ki „a tűzhely vaslapja alatt izgő-mozgó tűzfény"-ből (vö.: „Emlékszem, mindig szerettem nézni a tüzet." – 5. l.), mint ahogyan a babonás világmagyarázat is szimbolikus jelentéssel ruházza fel azt (tisztítótűz, boszorkányégetés, máglyahalál stb.), fürkészi az állatok tekintetében (például a macskáéban) lelkük titkát, mint ahogyan az idősebbek (főleg Susanna) erről szóló babonás meséire hagyatkozik, hagyja, hogy elborítsa lelkét „a homályba burkolózó táj" (11), a hold rejtelmessége, a „sötét és félelemmel teljes" világ látványa, látja bele a szentjánosbogarak pontszerű, csillogó testébe korán elhalt kisgyermekek lelkét (11–12), mint ahogyan Susanna meséjét hallgatja az almájukat kínálgató boszorkányok rontó erejéről. De ugyanezzel az elszántsággal viseli Susanna is nyakában a varázsfüves zacskót, abban a hitben, hogy az megvédi majd a pestistől. Mindezt növeli, hogy a különféle természeti és egyéb csapások (aszályok, tűzvészek, háborús gyújtogatások, vallásháborúk, pestisjárvány, csecsemőhalálok) még inkább nyomatékosítják az élet, a sors fátumszerűségét.

A kíváncsiság és a világ megismerni vágyása okán tágra nyílt gyermeki tekintet egyrészt eredendő tisztaságukban, másrészt a gyermeki lét kicsinységéhez képest nagyra, óriásira méretezettségükben szemléli e tárgyakat, jelenségeket. A regény lapjain – a mű legszebb részleteiként – e tárgyak, elemek és jelenségek egyrészt szenzuális élességükben mutatkoznak meg (l. az aszú szilva és a szamóca vissza-visszatérő látványát, ízét, illatát, a gyógynövényekhez fűződő szenzuális-tapasztalati részleteket), másrészt a titok fátyla, bársonya vonja be és változtatja át őket égi jelekké. A misztikussá váló, mitizált tárgyak, elemek és jelenségek azután az álom, a képzelet képelemeiként merülnek újra fel. A tűzre való rácsodálkozás, majd a sorozatos háborús tüzek és tűzvészek a regény egyik legmegterheltebb motívumaként majd Orsolya/Orsicska rémálmaiból, rémképeiből, képzelgéseiből köszönnek vissza, de ugyanilyen misztikus, félelmeket kiváltó motívum a regényben a hold vagy a hol metaforikusan, hol szenzuálisan, hol szimbolikus-misztikus formában megjelenő kígyó is (l. a Susanna hátán kígyózó hajfonatot, a főhős lába előtt valóságosan megjelenő kígyót, a kígyóra vonatkozó népi hiedelmeket, a regény egyes hőseinek jellemzésére szolgáló kígyó-hasonlatokat és -metaforákat, Orsolya átváltozásának, szerepcseréjének kígyó-metaforáját stb.).

„Emlékszem, már akkor, gyermekként is eltöprengtem rajta egy-egy szemvillanásnyi időre, vajon miért vonzza képzeletünket a rossz, a félelmetes és veszedelmes oly igen nagy erővel, s a jó oly kevéssé?" – kérdezi az én-elbeszélő (31), hogy a későbbiekben majd saját valós világában, személyesen tapasztalja meg a sors – kihívott vagy véletlen – rossz, félelmetes és veszedelmes pillanatait, fátumszerűségét.

A mű központi motívuma a bűn, mely a regény bonyolult összképén belül egyrészt a bűntelen bűnhődés, másrészt az eltitkolt, ki nem tudódott bűnösség formájában, változataiban van jelen. Lehmann Orsolyának a mostohaapjával való bűnrészességben elkövetett fő bűne az a szerepcsere, amely a (nem véletlenül) azonos nevű mostohaanyja és közötte játszódik le. A leány ugyanis a mostohaapa javaslatára a mostohaanya halálát követően annak szerepét veszi át, s helyébe/szerepébe lépve a mostohaapa feleségeként mutatkozik Ödenburg (Sopron régi neve) lakosai előtt, évekig rettegve attól, hogy lőcsei múltjukból valaki előkerül, s leleplezi a hazugságot és a bűnt. A bűnhöz ugyanakkor a főhős mély identitásválsága, „félig élő, félig holt állapota" (378) és szüntelen identitásvágya társul („mint kígyó a levedlett bőrét, otthagytam addigi mivoltomat, hogy egy halott bőrébe bújjak, s az ő életét éljem tovább" – 271. l.; „az a személy, akinek ki kellett adnom magamat, sok tekintetben azonos volt azzal a másikkal, aki valójában voltam, ha ugyan voltam még valaki valójában" – 293. l.; „mintha kétfelé vált volna bennem ama külső személy, aki a világ szemében, s ama másik, aki önnönmagam számára vagyok, s most bizonyos távolságból, gyanakvó szemmel méregetné egyik a másikat, s mintha e kettéhasadás következtében a körülöttem zajló emberi életek szövedékéből kihullottam s magamban állóvá, előzmény és folytatás nélkülivé, súlytalanná váltam volna . . ." – 388. l.; „ki s mi vagyok hát valójában" – 392. l. stb.).

A szereplők sorsát tragikus és szerencsés véletlenek összjátéka alakítja. Az anya egyetlen nap alatt veszíti el a portyázó katonák által megölt szüleit és elrabolt vagyonát, viszont szerencsés véletlen (a napfogyatkozás) folytán nem tudódik ki házasság előtti terhessége (vagy legalábbis a néphit kvázi-biológiai magyarázatot ad rá, s a továbbiakban nem firtatják, csak a férjben él tovább az e felett érzett keserűség), ugyanakkor, szerencsétlen körülmény folytán pestisjárvány áldozata lesz. Férje, Orsolya mostohaapja előbb erőszakos, durva apjától szenved, majd könnyelmű és álnok fivére fosztja ki örökségéből, fivére hirtelen halálát követően mégis megörökli a családi vagyont, mostohalánya iránti testi vonzalmát és bűnösségét, valamint Lang Mátyás meggyilkolását sikerül titokban tartania, ám végül magára marad a tűzvészben. Orsolya előbb anyja jeges közönyétől, később mostohaanyja miatt szenved, majd apja ostromainak, korholásainak, vádaskodásának, veréseinek, zsarnoki viselkedésének lesz a rabja, ugyanakkor megmenekül az árvaságtól, sikerül megmenekülnie az erőszakhoz folyamodó katonától, a mostohaanyja és közötte végbement szerepcsere, majd másodszor az ifjú doktorral kötött házasság révén sikerül eltitkolnia két házasságon kívüli terhességét; végül a mostohaapától eltanult gyógyítási praktikák és gyógynövénygyűjtés révén, indokolatlanul, a babonás néphit eredményeképpen kerül boszorkány hírébe. Lang Mátyás, a regény egyik lényeges mellékfigurája Orsolya kezének megkérésekor előbb kosarat

kap, végül, amikor több évtized múltán viszontlátja a lányt, s újra felvillan a szerelem, a házasság reménye, Orsolya mostohaapja megöli. A fátum (a Károlyi Csaba által említett „vak végzet") teszi a dolgát, a szereplők önnön sorsuk rabjai. S bár az életképleteken belül vannak szép és megható epizódok (Helen becsületessége, Dorkó meleg emberi vonásai, a mostohaapa és Orsolya bizalmassága és egy ideig tartó egymásra találása és békés élete az anya halála után, Lang Mátyás feltétlen jóságának epizódjai, a keresztanyánál ideiglenesen meglelt nyugalom, a grófnénál tett látogatás), Orsolya s a többi hős élete is többnyire boldogtalan, szerencsétlen módon – többüké (az anyáé, a mostohaanyáé, az izsákfalvi rokonoké, Lang Mátyásé) tragikusan – végződik.

A regény főhőse a grófnénál tett látogatása alkalmával a létbe zártság determináló erőiről beszél: arról, hogy a természet szépsége egyben kegyetlenséget rejt, a szenvedélyek nélkülözhetetlenek, ám rossz cselekedetekre ösztökélnek és szenvedést okoznak, ugyanakkor szenvedély és indulatok nélkül „a világot mintha sűrű köd takarná előlünk, vagy mintha holt matéria volna", az emberek pedig fabábok volnának benne (407–409). Vajon mennyiben változott a világ, s benne helyünk, sorsunk „az Úrnak 1666-ik esztendeje" óta, amikor – a fikció szerint – a már idős Lehmann Orsolya papírra vetette életének történetét, hogy önmaga számára is feloldozást remélve felfedje titkait?

Rakovszky Zsuzsa regényének érdekessége abban rejlik, hogy jelenünk sok irányba ágazó regénykísérletei közepette – és ellenére – nem bontja meg, nem dúlja szét a lélektaniságra alapozó klasszikus modern regényírás modelljét. Az elbeszélés egy-két előreutaló mondat kivételével egyenes vonalú, a hősök jelleme hagyományos módon kidolgozott, megformált. A regény esztétikai többlete a szenzuális részletekben, a motivikus összefüggésekben, az álomleírásokban, az ezeket megjelenítő veretes, olykor hosszan kígyózó (kör)mondatokban, valóság és képzelet egymásba játszó felületeiben, valamint a megjelenített múlt misztikus-mitikus atmoszférájában lelhető fel. Ezen vonásai révén Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regényének lélektani mélyrétegeivel és monologizáló diskurzusával, ugyanezen szerző *Agancsbozót*jának szenzuális részleteivel és mitikus rétegeivel, valamint Bodor Ádám *Sinistra körzet*ének szintén szenzuális részleteivel és motivikus építkezésmódjával mutat hasonlóságot.

HARKAI VASS Éva